

Zárójelentés az OTKA F-67577 számú, „Egy rendhagyó rézkori település – Balatonőszöd-Temetői dűlő” című pályázatról

A 2001-2002 folyamán, az M7 autópálya S-10 jelzésű csomópontjaként Balatonőszöd falu Temetői dűlőjében feltárt 100.000 m² nagyságú őskori településrész mind a mai napig a késő rézkor legnagyobb felületen megkutatott lelőhelye. Különös jelentősége, hogy előzményeként, a korszak felvezetéseként középső rézkori, és folytatásaként kora bronzkori településrészek is feltárássra kerültek a késő rézkor mellett, így a három nagy egység közötti kapcsolat (időben, genetikailag, és kulturálisan is) vizsgálhatóvá vált.

A hatalmas mennyiségű jelenség és leletanyag folyamatos feldolgozása és dokumentáció-készítése közben már az első pillanattól megkezdtek a jelenségek és leletek egyfajta értelmezését is, amelyet különböző témakörök köré csoportosítottunk, hogy így kisebb egységekként összeállva végül az egészre is betekintést, majd áttekintést nyerjünk. Ennek végső célja másik, folyamatban levő OTKA pályázatunk (F-73490) lejáratakor egy Balatonőszöd-monográfiai kézirat szintű elkészítése és lezárása, amelynek alapját képezi jelen pályázat során elért eredményeink összerakása és lezárása. A témakörök közötti időrendi sorrendet a jelenségek és leletek kiválogatásának, mennyiségének, és fokozatos feldolgozásának tükrében rendezve végeztük, időrendi sorrendben így születtek a témaköröknek megfelelő konferencia előadások, majd azok publikációja. A publikációk során tekintettel voltunk arra, hogy munkáink magyar és valamilyen idegen nyelven (angol/német) is megjelenjenek.

- 1/ épületek, ezzel összekapcsolható jelenségek, leletek:

A lelőhelyen 4 db cölöplábakon álló, földfelszín felé emelt padlózatú épületet, ún. Pfahlbau-t tártunk fel, az épületekhez tartozó vakolat és padlóroncsokkal (paticsök), és az épületek modelljéül szolgáló miniatűr modellekkel (kultikus tárgyak). Az ilyen típusú épületek a circumalpi vízparti települések felé mutatnak analógiákat, és a Boleráz kultúra északi kapcsolatát, kialakulását erősítik, mivel az egyik jól ismert bolerázi település Arbon Bleiche III jelenti a legjobb párhuzamot lelőhelyünk felé.

Irodalom: ActaArchHung 2007, Ősrégészeti levelek 2007.

Konferencia: Épületrekonstrukciós konferencia 2003.

- 2/ férfi álarc töredéke:

ez az egyedi megformálású kultikus tárgy az európai ősrégészetben elsőként került elő modern feltáráson, így a lelet környezet is bevonható volt az értelmezésbe. Az álarcban visszaadott arctípus kelet-európai europid (Cucuteni-Tripolje/Yamnaja) típus, a badeni kultúrában alulreprezentált (kb. a népesség 20 %-a), társadalmi státuszát tekintve bizonytalan állású (alávetett, egyenrangú, uralkodó) egyént reprezentál. A tárgy a Sacra (Szent) kategóriájába sorolható egyedi alkotás, kultusztárgy. Termo- és optikai lumineszcens mérése bebizonyította biztosan rézkori eredetét.

Irodalom: Élet és Tudomány 2002, Ősrégészeti levelek 2002, ActaArchHung 2004, Masken der Vorzeit 2010, Spec. Elec. Antiqua 2010, Antaeus 2010 in print.

Konferencia: Vallás és régészet 2002.

- 3/ áldozati jelenségek: állat és embertemetkezések, többretegű áldozati gödrök:

a lelőhelyen feltárt településen belüli emberi temetkezések két fő kategóriába sorolhatók: teleptemetkezések és véres áldozatok. Az antropológiai vizsgálat szerint az áldozatokhoz kiválasztott egyedek között gyakori valamilyen fizikai, kívülről is jól látható testi

megbetegedés, elváltozás (púposág, sántaság, tyúkmellűség, süketség, vakság), amely egyértelműen kapcsolatba lehetett feláldozásukkal. A véres áldozatok másik kategóriáját az állati áldozatok adták, amelyek között több állatfaj, vezetően a juh, szarvasmarha, kutya és a sertés fordult elő. Az állati áldozatok többféle rítus koreográfiát testesítenek meg, amelyek különböző típusú rítusokat jelentenek. Az állatfajok kiválasztása egyenes összefüggésben van a társadalom gazdasági életével és természetes felhasználásukkal. Az állati és emberi áldozatok egymás közelében fekszenek, térben összekapcsolódva valószínűleg komplex szertartások különböző, folytatásos rítuselemei.

Irodalom: SMK 2004, SMK 2007, JungsteinSITE 2010, Medinától Etéig 2009, ArchKorres in print, Oxbow in print.

Konferencia: EAA 2008, Kaposvár 2007.

- 4/ szertartási edények és kultikus tárgyak:

a lelőhelyen előkerült különleges lelettípusok eredetére és funkciójára vonatkozó vizsgálatok a Boleráz/Baden kultúrák interkulturális kapcsolataira derítettek fényt. Ugyanakkor ezek a különleges leletek mindig emberi vagy állati áldozati gödrök közelében kerültek elő, így feltehetően azonos szertartásokon használták őket, még ha ma már nem egy objektumban kerültek is elő. Ezzel a leletek halotti rítusokhoz való kapcsolatát igazoltuk a településeken belül is, ugyanúgy, mint valódi temetőben, temetkezési mellékletként előkerült tárgyak esetében.

Irodalom: ActaArchHung 2010, PZ 2010, SMK 2011 in print.

Konferencia: MOMOS 2009.

- 5/ társadalomorfológiai elemzések:

a késő rézkor társadalmáról a benne megjelenő kultúrák valamennyi leletének és jelenségének bevonásával alkothatunk képet, néhány fontosabb témakör (gazdasági élet, kereskedelem, találmányok) köré építve bizonyítási rendszerünket.

Irodalom: JAMÉ 2006, MAGW 2008, Régészeti nyomozások Magyarországon 2008.

- 6/ kerámiaközettani és készítőtechnikai vizsgálatok:

a makroszkópos, vékonycsiszolati mikroszkópos és röntgen-pordiffrakciós vizsgálatra kiválasztott minták segítségével vizsgálni lehet a kultúrák fazekasságának készítőtechnikai fogásait, az edények kiegészítésének módját, és a fazekasság, mint specializált tevékenység társadalomban elfoglalt helyzetét. Lehetőség van ugyanakkor a termékek helyi vagy import készítésének vizsgálatára is, valamint a középső rézkori és a kora bronzkori kultúrák fazekasságának összehasonlítására is.

Irodalom: EMAC'07 2009, ArchMűhely 2010/1, KEK konferencia-kötet in print.

Konferencia: MOMOS 2005, EMAC 2007, KEK 2010.

- 7/ a korszak egyik legjelentősebb vívmánya, amely az élet különböző terén óriási változásokat hozott: a kerék és a kocsifeltalálása:

a lelőhelyen ehhez kapcsolható leletek (kocsimodellről letört ökörféj-protomé, kocsikerékmodellek, szarvasmarha szarván iga okozta kikopás) vizsgálatával újszerű megközelítést adjuk a kerék kialakulási centrumának lehetséges helyéhez, és a kocsizás elterjedéséhez.

Irodalom: JAMÉ 2010 in print, Germania, Ősrégészeti levelek 2010, Das Altertum in print.

Konferencia: MOMOS 2007, EAA 2009.

- 8/ a késő rézkori Boleráz/Baden kultúrák interdiszciplináris kapcsolata, egymással való időrendi és térbeli viszonya, a „Mag és periféria”- szisztéma vizsgálata:

ahhoz, hogy a különleges, importnak tartott leletek és exkluzív kereskedelmi termékek valódi származását és bekerülésének módját vizsgálni lehessen, elsőként a Boleráz/Baden kultúrák időbeli, több mint ezer évet és 13 mai állam területét felölelő elterjedését kell minél pontosabban térképeznünk, és ebből a status quo-ból kiindulva megállapítanunk, mely termékek milyen módon kerültek be vagy ki a vizsgált centrumterületről.

Irodalom: MOMOS VI 2009, Spec. Elec. Antiqua 2011 in print.

Konferencia: MOMOS 2009, EAA 2010.

- 9/ kormeghatározási vizsgálatok (radiokarbon és TL/OSL mérések):

a mintegy 800 éven keresztül lakott lelőhelyen fontos vizsgálati szemponttá vált a Boleráz/Baden egymáshoz viszonyított belső időrendi helyzete, és az objektumok élethossza, valamint a lelőhely beillesztése a késő rézkor időszakába. Ehhez kapcsolódóan ¹⁴C és TL/OSL méréseket végeztünk, kiterjesztve azokat a középső rézkor és a kora bronzkor időszakára is. Világossá vált, hogy a késő rézkor időszaka a korábbi 3000 cal BC helyett bizonyos régiókban 2400/2300 cal BC-ig lemegy, és így a kora bronzkor annak folytatásának tekinthető, nincs több száz éves hiátus a két korszak között. Az is bebizonyosodott azonban, hogy különböző területeken ez a folyamat más-más módon ment végbe, és újabb kultúrák, pl. a Yamnaja/Gödörsíros steppei kultúrák jelenlétével és kapcsolatával is számolnunk kell. További érdekesség, hogy bár a középső rézkor és a kora bronzkor a lelőhelyen a korábbi elképzelésekkel ellentétben időben jóval szorosabb időrendbe került, mégis törés mutatható ki a korszakok között, így genetikai vagy kulturális örökség a vizsgált nagyobb korszakok között kizárható. Ezt megerősítik a tipológiai, településszerkezeti és kerámia-közettani vizsgálatok is.

Irodalom: Antaues 2010 in print, ArchMűhely 2006/3, Radiocarbon 2006, MOMOS VI 2009, KEK konferencia in print, GESTA 2011 in print, BAR in print.

Konferencia: KEK 2010, MOMOS 2009.

10/ tipológiai vizsgálatok, kormeghatározás, kronológia:

a kerámialeletek tipológiai vizsgálata (szinkronizálva a kormeghatározási módszerekkel, a települési struktúrával, az áldozati és egyéb kultusztevékenységekkel és a vizsgált kultúrák tér- és időbeli elterjedésével, interkulturális kapcsolataival) bebizonyították, hogy a késő rézkori Boleráz és Baden, korábban egymás belső fejlődési fázisaiként tárgyalt fázisai különálló kultúrák. Ezt elsőként Balatonöszödön vizsgálhattuk, mivel itt tártunk fel először Boleráz-Baden kontinuitást mutató lelőhelyet. Az is világos ma már, hogy a több szerző által tárgyalt különböző badeni csoportok (fonyódi, únyi, stb.) nem léteznek sem földrajzi, sem kronológiai csoportokként, a különböző fázisok hiánya vagy megléte alapján körvonalazott feltételezett csoportok elkülönítése alapvetően rossz megközelítésből indult ki, és a reprezentál korszakok annak függvényei, hogy az adott lelőhelyek milyen mértékben vannak feltárva.

Irodalom: GESTA 2011 in print.

- 11/ petrográfiai vizsgálatok:

a lelőhelyen előkerült pattintott kőeszközök tipológiai és közettani vizsgálata alapján a formák és a nyersanyag döntő többsége helyi eredetű bányatevékenységre és iparra utal, ugyanakkor néhány törött állapotú Krummesser a lelőhelyet a circumalpi tóparti lelőhelyek felé kapcsolja. A csiszolt kőeszközök száma kevés, őrlőkövek szinte egyáltalán nem fordulnak elő, amely a késő rézkori kultúrák gazdasági életében az állattenyésztés irányában való eltolódást jelöli. Néhány mállott állapotú, nyéllyukas kőbalta nyersanyaga helyi bazalt, és előkerülések kapcsolódik a véres áldozati gödrökhöz (állatok/emberek letaglózása).

Irodalom: ArchMűhely 2010/3 in print, ISA 2009.

Konferencia: ISA 2008.

A pályázat megvalósulása, és az első nagy felületű Boleráz/Baden település komplex, interdiszciplináris vizsgálata alapvetően megváltoztatta a késő rézkorról eddig vallott elképzeléseinket, ismereteinket. Az itt elvégzett munka a Balatonöszöd-monográfia 2 db dokumentációs, DVD mellékletként fog megjelenni. Az adatokat és elért eredményeket 2 DVD lemezen fogjuk beadni elbírálás céljára. Újszerű, modern megközelítésünkkel méltán váltunk az elmúlt évtized során nemzetközileg elismert lelőhellyé, adatainkkal kurrens

forrássá, amelynek lehetőségét kizárólag ez az OTKA pályázat teremtette meg.
Támogatásukat ezúton is hálásan köszönjük:

A handwritten signature in black ink, reading "Horváth Tünde". The script is cursive and elegant, with the first letter of each word being capitalized and larger than the others.

Horváth Tünde, Ph.D.

Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete
2011. február 16.